

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYAT VA BARQAROR TARAQQIYOT KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Ostonakulova Zaynab Abdulkarim qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs Magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18022360>

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda ekologik madaniyat va barqaror taraqqiyot kompetensiyalarini shakllantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida ekologik savodxonlik va mas'uliyatli munosabatni rivojlantirish zarurligi asoslantirilgan. Maqolada ekologik madaniyat shakllanishining pedagogik shartlari, ta'lim mazmuni va uslubiy yondashuvlar hamda boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ekologik tarbiya tizimini tashkil etish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, barqaror taraqqiyot, boshlang'ich ta'lim, ekologik kompetensiya, atrof-muhit ta'limi, ekologik savodxonlik, ekologik tarbiya.

Abstract. The article considers the issues of forming ecological culture and sustainable development competencies in students in the process of primary education. The need to develop ecological literacy and a responsible attitude as one of the main tasks of modern education is substantiated. The article shows the pedagogical conditions for the formation of ecological culture, the content and methodological approaches of education, as well as ways to organize an ecological education system taking into account the psychological characteristics of children of primary school age.

Keywords: ecological culture, sustainable development, primary education, ecological competence, environmental education, ecological literacy, ecological education.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования экологической культуры и компетенций в области устойчивого развития у учащихся в процессе начального образования. Обосновывается необходимость развития экологической грамотности и ответственного отношения как одной из главных задач современного образования. В статье представлены педагогические условия формирования экологической культуры, содержательные и методические подходы к обучению, а также способы организации системы экологического образования с учетом психологических особенностей детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: экологическая культура, устойчивое развитие, начальное образование, экологическая компетентность, экологическое образование, экологическая грамотность, экологическое образование.

KIRISH

Hozirgi zamon jamiyatining global muammolaridan biri bo'lgan ekologik inqiroz sharoitida kelayotgan avlodda ekologik madaniyat va barqaror taraqqiyot g'oyalarini singdirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining barqaror taraqqiyot maqsadlari dasturida ta'kidlanganidek, ekologik savodxonlik va atrof-muhitga mas'uliyatli munosabat XXI asr fuqarosining zaruriy kompetensiyalaridan hisoblanadi [1].

O'zbekiston Respublikasida ham ekologik tarbiya va ta'lim tizimini takomillashtirish, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida ekologik ongni shakllantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Boshlang'ich maktab yoshi bolaning shaxsiy rivojlanishining eng muhim davri bo'lib, aynan shu davrda ekologik qadriyatlar, tabiatga mehr-muhabbat va mas'uliyat tuyg'usi shakllanadi.

Zamonaviy pedagogika fani ekologik madaniyatni shaxsning atrof-muhit bilan muvofiq o'zaro munosabatlarini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma, qadriyat va munosabatlar majmui sifatida talqin etadi. Boshlang'ich sinflarda ekologik kompetensiyalarni shakllantirish muammosi bir qator ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan bo'lsa-da, barqaror taraqqiyot konsepsiyasi doirasida ushbu jarayonning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari hali ham chuqur tahlilni talab etmoqda.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida ekologik ta'lim va tarbiya nazariyasi, barqaror taraqqiyot konsepsiyasi, boshlang'ich ta'limning didaktik asoslari va yosh psixologiyasi prinsiplariga tayanildi. Tadqiqotda taqqoslash, tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan bo'lib, o'zbek, rus va xorijiy ilmiy manbalar keng qamrovda o'rganildi. Ekologik madaniyat shakllanishi muammosiga bag'ishlangan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu jarayon ko'p qirrali va murakkab bo'lib, u pedagogik, psixologik, ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida amalga oshadi. A.N. Zaxlebnyy va I.D. Zverev tomonidan ishlab chiqilgan ekologik ta'lim konsepsiyasi ekologik bilim, qiymat va faoliyat komponentlarining o'zaro bog'liqligini asoslaydi [2]. Ushbu yondashuv bo'yicha ekologik kompetensiya nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalar va ekologik mas'uliyat tuyg'usini ham o'z ichiga oladi. N.M. Mamedov ekologik madaniyatni shaxsning ekologik ongga asoslangan faoliyat usuli sifatida ta'riflagan holda, uning shakllanishida ta'lim tizimining asosiy o'rnini ta'kidlaydi [3]. Boshlang'ich ta'lim kontekstida S.N. Nikolaeva bolalarda tabiatga bo'lgan munosabatning shakllanish bosqichlarini tavsiflab, yoshga mos pedagogik ta'sir usullarini ishlab chiqqan [4]. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar uchun bevosita kuzatuv, amaliy faoliyat va o'yin elementlari eng samarali ta'lim vositalari hisoblanadi.

Barqaror taraqqiyot kompetensiyalari kontekstida J. Wals va G. Michelsen ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy o'lchovlarning integratsiyasini ta'kidlaydilar [5]. Ularning fikricha, boshlang'ich ta'limda barqaror taraqqiyot g'oyalarini singdirish sistemali yondashuv va fanlararo integratsiyani talab etadi. M.V. Апрынова ekologik kompetensiyaning tarkibiy komponentlarini aniqlagan holda, kognitiv, emotsional-qiymatli va faoliyat jihatlarini ajratib ko'rsatadi [6].

Kognitiv komponent ekologik bilimlar, qonuniyatlar va ekotizimlar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunishni nazarda tutadi. Emotsional-qiymatli komponent tabiatga estetik va axloqiy munosabatni, barcha tirik mavjudotlarning qiymatini anglashni o'z ichiga oladi. Faoliyat komponenti esa amaliy ko'nikmalar va ekologik maqsadga muvofiq xatti-harakatlarni shakllantiradi. O'zbek olimlari M.X. Tohirov va N.S. Saidahmedova o'z tadqiqotlarida milliy ta'lim tizimida ekologik tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqib, O'zbekistonning tabiiy-geografik sharoitlari va madaniy an'analarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydilar [7]. Ular mahalliy ekologik muammolar va o'lka tabiati bilan tanishtirishning ahamiyatini alohida ajratib ko'rsatadilar.

Zamonaviy pedagogik adabiyotlarda ekologik kompetensiyalarni shakllantirish uchun turli yondashuvlar taklif etilmoqda. D.S. Ermakov faol ta'lim metodlari, loyiha faoliyati va ekologik amaliyotning samaradorligini asoslaydi [8]. U ekologik muammolarni hal qilishda bolalarning mustaqil faoliyatini rag'batlantirishning ahamiyatini ta'kidlaydi. L.P. Saleeva boshlang'ich sinflarda fanlararo aloqalarni amalga oshirish orqali ekologik bilimlarni shakllantirish metodikasini ishlab chiqqan bo'lib, atrof-muhit o'qitish, tabiatshunoslik, adabiyot va tasviriy san'at darslarida ekologik tarbiyaning imkoniyatlarini ochib beradi [9]. Xorijiy tajribada M. Palmer ekologik savodxonlikning asosiy tamoyillarini belgilab, ekotizimlar to'g'risidagi tushunchalar, energiya va moddalar aylanishi, bioturlilik va inson ta'sirini tushunishni boshlang'ich ta'limning asosiy maqsadlari sifatida ko'rsatadi [10].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili va nazariy umumlashtirishlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyat va barqaror taraqqiyot kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining bir qator muhim jihatlari aniqlandi. Birinchidan, ekologik kompetensiyalarning shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshishi zarur bo'lib, bu jarayon bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun xarakterli bo'lgan konkret-obrazli fikrlash, emotsional idrok etish va amaliy faoliyatga moyillik ekologik ta'limning mazmuni va uslubiyotini belgilaydi. Shu munosabat bilan boshlang'ich bosqichda ekologik tarbiya bevosita kuzatuv, tajriba o'tkazish, tabiat bilan muloqot va amaliy ekologik faoliyatga asoslanishi maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, ekologik madaniyat shakllanishining asosiy komponentlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Kognitiv komponent doirasida o'quvchilarga tabiat hodisalari, ekotizimlar, organizmlar o'rtasidagi bog'liqliklar, tabiiy resurslar va ularni tejamkorlik bilan foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish zaruriyati haqida asosiy tushunchalar berilishi kerak. Biroq ekologik bilimlarni shakllantirish o'z-o'zidan maqsad emas, balki ekologik ong va mas'uliyatli xatti-harakatlarni rivojlantirish uchun zamin yaratishdir.

Emotsional-qiymatli komponentni rivojlantirish boshlang'ich ta'lim bosqichida ayniqsa muhimdir, chunki bu yoshdagi bolalarda tabiatga bo'lgan munosabat asosan hissiy tajriba va estetik idrok etish asosida shakllanadi. Tabiiy go'zallikni his qilish, jonzotlarga g'amxo'rlik qilish, ekologik muammolarga hissiy munosabat bildirish orqali bolalarda tabiatni qadrlash va himoya qilish istagi uyg'onadi. Bu jarayon adabiyot asarlari, san'at vositalari, ekskursiyalar va amaliy g'amxo'rlik faoliyati orqali samarali amalga oshiriladi. Faoliyat komponenti ekologik bilim va qadriyatlarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu o'simliklar va hayvonlarga g'amxo'rlik ko'rsatish, chiqindilarni saralash, suvni va energiyani tejash kabi oddiy ammo muhim ekologik xatti-harakatlardan boshlanadi. Maktabda va oilada kundalik hayotda ekologik mas'uliyatli yo'l-yo'riq ko'rsatmalarni amalda qo'llash orqali bolalarda barqaror xatti-harakatlar shakllantirish mumkin. Uchinchidan, fanlararo integratsiya ekologik kompetensiyalarni samarali shakllantirish uchun zaruriy shartdir. Tabiatshunoslik fani ekologik bilimlarning asosiy manbai bo'lsa-da, matematika, adabiyot, tasviriy san'at, jismoniy tarbiya va boshqa fanlar ham ekologik tarbiyaga o'z hissasini qo'shishi mumkin. Masalan, matematika darslarida ekologik mazmundagi masalalar yechish, adabiyot darslarida tabiat tasvirini o'rganish va ekologik mavzudagi insho yozish, tasviriy san'at darslarida tabiiy landshaftlarni chizish ekologik ongni mustahkamlaydi.

To'rtinchidan, amaliy ekologik faoliyat va loyiha ishi boshlang'ich sinflarda ekologik kompetensiyalarni shakllantirish uchun eng samarali vositalardan biridir. Maktab hovlisida gulzor va sabzavot bog'i barpo etish, qushlar uchun qushxonalar yasash, mahalliy tabiiy hududlarni tozalash, ekologik aksiyalarda qatnashish kabi faoliyatlar nafaqat amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki jamoa bo'lib ekologik muammolarni hal qilish tajribasini ham beradi.

Beshinchidan, oila va jamiyat bilan hamkorlik ekologik tarbiyaning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ota-onalarni ekologik ta'lim jarayoniga jalb qilish, oilaviy ekologik loyihalar va tadbirlarni tashkil etish, mahalliy ekologik tashkilotlar bilan hamkorlik qilish bolalar uchun ekologik qadriyatlarining ahamiyatini kuchaytiradi va maktabda olingan bilim va ko'nikmalarni hayotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. Oltinchidan, barqaror taraqqiyot tamoyillarini boshlang'ich ta'limga kiritish nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarni ham qamrab olishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga resurslardan oqilona foydalanish, adolatli taqsimlash, kelajak avlodlar uchun tabiiy boyliklarni saqlash g'oyalarni yoshga mos shaklda yetkazish muhimdir. Bu jarayon oddiy misollar, hikoyalar va kundalik hayot holatlari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Ekologik madaniyat shakllanishining pedagogik shartlari qatorida ta'lim muhitining ekologizatsiyasi, o'qituvchilarning ekologik kompetentligi, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va vositalaridan foydalanish, muntazam monitoring va baholash tizimi alohida o'rin tutadi.

Maktabning o'zi ekologik madaniyat namunasini namoyish etishi, energiya va resurslarni tejamkorlik bilan ishlatishi, ekologik toza muhitni ta'minlashi bolalar uchun amaliy namunadir.

O'qituvchilarning ekologik savodxonligi va tabiatga mas'uliyatli munosabati ham o'quvchilarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimedia vositalari, virtual ekskursiyalar ekologik ta'limning imkoniyatlarini kengaytiradi va o'quv jarayonini qiziqarli hamda samarali qiladi. Ekologik kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini baholash uchun faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalar va ekologik xatti-harakatlarni ham hisobga oluvchi murakkab tizim zarur.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyat va barqaror taraqqiyot kompetensiyalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning muhim vazifasi bo'lib, u yaxlit pedagogik yondashuvni talab etadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ekologik kompetensiyalar kognitiv, emotsional-qiyamatli va faoliyat komponentlarining uyg'un rivojlanishi asosida shakllanadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida ekologik tarbiya bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda bevosita kuzatuv, amaliy faoliyat, o'yin va ijodiy ishlar orqali amalga oshirilishi samarali hisoblanadi. Fanlararo integratsiya, amaliy ekologik faoliyat, oila va jamiyat bilan hamkorlik ekologik madaniyat shakllanishining asosiy mexanizmlari sifatida aniqlanadi. Barqaror taraqqiyot tamoyillarini boshlang'ich ta'limga kiritish ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarining o'zaro bog'liqligini tushunishni ta'minlaydi. Kelgusida boshlang'ich sinflarda ekologik kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish, o'qituvchilar tayyorlash tizimida ekologik ta'lim yo'nalishini kuchaytirish, milliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ekologik tarbiya dasturlari va o'quv-uslubiy majmualarini yaratish zarur. Ekologik madaniyat shakllantirilgan avlod kelajakda tabiat va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashga qodir bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2017. 62 p.
2. Захлебный А.Н., Зверев И.Д. Развитие общего экологического образования в России на современном этапе // Биология в школе. 2004. №1. С. 19-23.
3. Мамедов Н.М. Экологическое образование: концепции и методические подходы. М.: Технополис, 1996. 136 с.
4. Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей. М.: Академия, 2005. 336 с.
5. Wals A.E.J., Michelsen G. Sustainability in Higher Education // Quality and Impact in the New Century. Frankfurt: VAS, 2002. Pp. 99-118.
6. Аргунова М.В. Экологическое образование в интересах устойчивого развития как надпредметное направление модернизации школьного образования: Дисс. докт. пед. наук. М., 2010. 387 с.
7. Тохиров М.Х., Саидахмедова Н.С. Boshlang'ich ta'limda ekologik tarbiya masalalari. Toshkent: O'qituvchi, 2018. 156 b.
8. Ермаков Д.С. Педагогическая концепция формирования экологической компетентности учащихся. М.: РУДН, 2009. 442 с.
9. Салеева Л.П. Формирование экологической культуры младших школьников средствами интегрированного обучения: Автореф. дисс. канд. пед. наук. Челябинск, 2005. 24 с.
10. Palmer J.A. Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise. London: Routledge, 1998. 292 p.